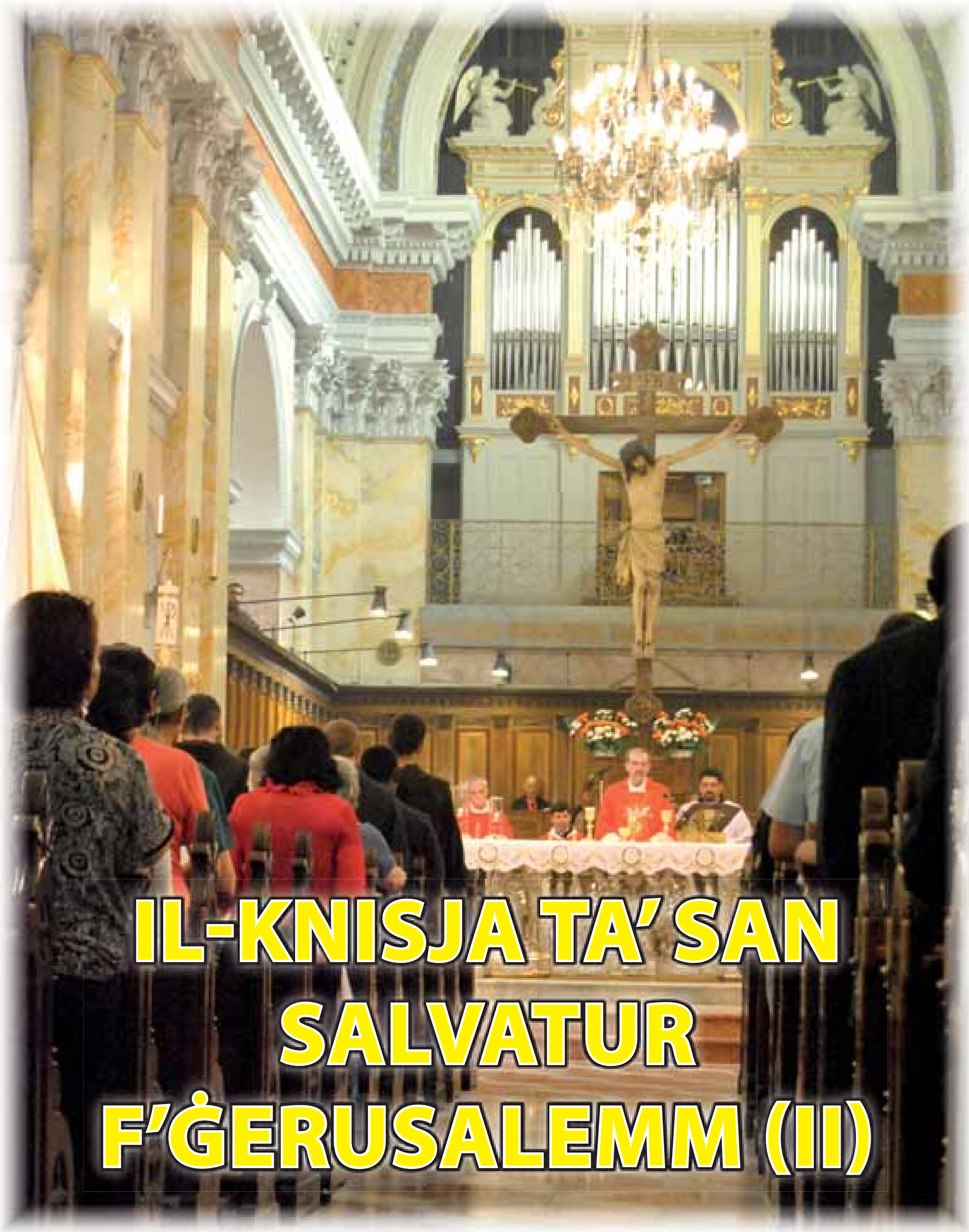

IL-KNISJA TA' SAN SALVATUR F'ĠERUSALEMM (II)

Metodio Brlek ofm

Qegħdin inġibu traduzzjoni ta' studju interessanti tal-istoriku tal-Kustodja tal-Art Imqaddsa, Patri Metodio Brlek, li llum jinsab mimli bil-għomor fl-infermerija kustodjali tal-Kunvent ta' San Salvatur f'Ġerusalemm. Dan l-istudju, intitolat "La Chiesa di San Salvatore. Storia e Arte", kien deher bħala Suppliment tar-Rivista "La Terra Santa" fil-ħarġa ta' Mejju-Ġunju 1986. Hawnhekk sejrin nillimitaw ruħna biss għat-traduzzjoni tal-artiklu, mingħajr l-apparat kritiku tassew interessanti li jifforma l-qafas tar-riċerka xjentifika ta' Patri Metodio, u li jista' jiġi kkonsultat fl-edizzjoni bit-Taljan fir-Rivista li semmejna.

Id-dekorazzjonijiet tal-Knisja: L-orgni u l-kwadri

Il-binja ta' knisja Kattolika ma tistax tikkuntenta ruħha biss filli tkun binja bla ebda tiżjin, ukoll jekk l-arkitettura fiha nnifisha hi diġà tiżjin. Imma l-knisja dejjem għandha bżonn li tiżżejjen b'dak li hu meħtieġ għall-kult sagru.

Il-lingwaġġ arkitettoniku hu importanti ħafna fil-knisja bħala binja; minkejja dan, biex il-knisja twieġeb aħjar għall-iskop tagħha li tkun sala ta' talb lil Alla, dar tat-talb u skola ta' fidi, jixraq u jaqbel li, speċjalment fl-ispazji interni tagħha, l-knisja tkun fornita b'dawk l-elementi kollha li jikkonfigurawha u jagħmlu aktar evidenti l-karatteristiċi tagħha.

Nieħdu wisq fit-tul kieku kellna noqogħdu niddiskrivu dak kollu li wieħed jista' jara fil-knisja ta' San Salvatur u li jippreżenta interess speċifiku. Minkejja dan jaqbel li ngħidu kelmtejn dwar it-tiżjin prinċipali li nsibu f'din il-knisja. Nillimita ruħi għar-rappreżentazzjonijiet pittoriċi u għall-orgni monumentali: żewġ elementi li jistgħu aktar jiġbdu l-attenzjoni ta' kull min iżur il-knisja.

L-orgni

Li wieħed jitkellem dwar l-orgni ta' San Salvatur, bħala strument mużikali fih innifsu, li hu meħtieġ biex jakkumpanja l-ħidma tal-organisti u tal-i*Schola cantorum*, ifisser sempliċement li nkunu qegħdin nitkellmu mill-istorja tal-mużika sagra f'Ġerusalemm għal dawn l-aħħar 4 sekli.

Illum il-ġurnata l-kultura mużikali f'Ġerusalemm hi żviluppata ħafna. Imma mhux ta' min jinsa li, għal 3 sekli sħaħ, l-uniċi orgnijiet preżenti f'Ġerusalemm kienu dak ta' San Salvatur u dak tal-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu.

Il-Konċilju Vatikan II fil-Kostituzzjoni dwar il-Liturġija mqaddsa, 120, jgħid: "Fil-Knisja Latina għandha tittieħed kura kbira tal-orgni tal-kanni, li bħala strument mużikali tradizzjonali, bil-melodija tiegħu hu fi grad li jżid glorja u sbuħija liċ-ċerimonji tal-Knisja, u li jerfa' l-erwieħ lejn Alla u lejn il-ħwejjeġ tas-sema". Dawn huma kliem ċari li ma għandhomx bżonn ta' spjegazzjonijiet oħrajn. Irridu nirrikonoxxu li l-Kustodja tal-Art Imqaddsa dejjem żammet l-orgni f'ġieħ u unur kbir.

Diġà għidna li mill-1630 kien hemm orgni f'San Salvatur li kien jakkompanja l-mumenti l-aktar importanti tal-ħajja liturġika komunitarja.

Nafu li l-orgni hu strument mużikali sensibbli ħafna għall-varjazzjonijiet li huma kkawżati minn aġenti diversi u esterni. Minħabba din ir-raġuni nfakkru li ċ-ċerimonjal tal-Art Imqaddsa li kien ġie ppubblikat f'Lisbona fl-1754, meta jitkellem dwar l-uffiċċju tal-organista, fost l-oħrajn jgħid li hu dmir tiegħu li jieħu kura mill-aktar attenta tal-orgni, u jispeċifika b'mod dettaljat ir-regoli tal-manutenzjoni tiegħu.

Minkejja l-kura normali, li minn dejjem kienet kostanti, billi l-orgni, bħal kull strument ieħor, jista' wkoll jitmermer, diġà fil-knisja l-antika ta' San Salvatur kien hemm diversi orgnijiet matul is-sekli. Fl-imgħoddi ma kinitx teżisti t-teknika u l-metodi moderni li jsalvaw u jirrivalutaw tant affarijiet antiki, u għaldaqstant dak li kien jitmermer kien ħafna drabi jispiċċa abbandunat.

L-ewwel orgni li kellha l-knisja ta' San Salvatur kien dak tad-ditta 'Bazzani' li kien jinsab fil-knisja l-antika. Minkejja li dan kien orgni tajjeb, il-patrijiet iddeċidew li jeħduh fil-knisja ta' Santa Katerina f'Betleħem, u li jagħmlu orgni ġdid maħdum mill-istess ditta ta' Giacomo Bazzani, li kien megħjun minn żewġ lavranti.

L-istess jum li fih ġiet ikkonsagrata l-knisja, jiġifieri d-29 ta' Novembru 1885, dak l-orgni ndaqq għall-ewwel darba biex jakkumpanja l-korali fl-eżekuzzjoni tal-Quddiesa polifonika. Dan kien orgni li kellu karatteristiċi tipiċi tal-iskola klassika Venezjana.

Għoxrin sena wara, preċiżament fid-9 ta' Awwissu 1907, ġie deċiż li jinħadem orgni ieħor biex jieħu post dak eżistenti. Il-patrijiet din id-darba rrikorrew għand id-ditta Casa Vegezzi-Bossi ta' Torino, u din f'Awwissu 1910 waslet fl-Art Imqaddsa u irmuntat fil-post l-orgni ġdid. Għall-ewwel kienet donna ħaġa inspjegabbli li l-patrijiet riedu jibdlu l-orgni fi spazju ta' żmien qasir ta' għoxrin sena biss. Fil-fatt l-orgni l-ieħor ma kellux xi ħsarat li ma setgħux jissewwew. Il-problema kienet dik ta' gosti mużikali. Il-ħoss tiegħu ma kienx sodisfaċenti, u anke mil-lat purament tekniku, dak l-orgni ma kienx impostat fuq prinċipji artistiċi u estetiċi diversi minn dawk li dak iż-żmien kienu popolari. Biex nifhmu din is-sitwazzjoni rridu nagħmlu digressjoni li nħossu li mhijiex inutli.

F'Lulju 1893 kien ġie għas-servizz tal-Kustodja tal-Art Imqaddsa P. Hartmann minn An der Lan-Hochbrunn, fit-Tirol (Awstrija). Wara xahar hu kien diġà "Direttur tal-Filarmonika" ta' San Salvatur. Is-sena ta' wara ngħata l-inkarigu ta' organista, dejjem f'San Salvatur. F'Marzu 1895 insibuh organista fil-Qabar ta' Kristu. Imma wara ftit xhur kellu jħalli l-Art Imqaddsa, għax kien sejjaħlu Ruma l-Ministru Ġeneral.

Patri Hartmann kien mużiċista u kompożitur ta' fama internazzjonali, kif jidher fil-fatt li l-Oratorji tiegħu kienu ġew esegwiti u mfaħħrin f'ħafna mill-bliet kbar tal-Awstrija, Ġermanja, Italja, Stati Uniti tal-Amerika u saħansitra f'San Pietruburgu fir-Russja.

Għalkemm P. Hartmann dam Ġerusalemm għal kważi sentejn biss, iż-żmien li dam hawn kien biżżejjed biex iħalli sinjali ċari fil-qasam mużikali fi ħdan il-Kustodja, speċjalment taħt forma ta' ideat aktar inċiżivi u impenjattivi. Hu beda tradizzjoni ta' organisti u organari famużi, l-aktar mill-ambjent Awstrijak, hekk li fi żmienna l-aħjar orgnijiet fil-Kustodja tal-Art Imqaddsa kollha ġejjin mill-Awstrija. Warajh din it-tradizzjoni kellu jeħodha f'idejh mużiċista famuż ieħor.

F'Awwissu 1905 insibu bħala organista f'San Salvatur lil Patri Augusto Frapiccini, li s-sena ta' wara nsibu preċiżati aħjar il-kompetenzi u l-inkarigi li ngħatawlu uffiċjalment: "Lawreat fil-Mużika Sagra, Direttur tal-Kappella ta' San Salvatur, Lettur tal-Mużika Sagra u tal-Kant Gregorjan fis-Seminarju ta' San Salvatur, u Organista fil-knisja ta' San Salvatur". Dan id-dmir tiegħu baqa' jaqdih sa Settembru 1910 meta telaq mill-Art Imqaddsa.

Patri Frapiccini kien tassew mużiċista awtentiku u kompożitur ta' vena artisika mużikali żgura. Meta kien għadu frisk mill-istudji tiegħu, u kien ħa diploma fl-Mużika Sagra fil-Liceo Mużikali "Rossini" ta' Pesaro, hu ma setax ma jgħixx fil-klima mużikali ta' żmienu, li wieħed mill-akbar espressjonijiet tagħha fl-Italja, proprju fil-kamp tal-mużika

sagra, kien il-kontemporanju Lorenzo Perosi, li mill-1902 kien Direttur Perpetwu tal-Cappella Sistina. Hawnhekk nerġgħu lura għall-orgni tagħna: orgni li, kif jingħad, kien ta' impostazzjoni klassika li ma setax jissodisfa l-eżiġenzi ta' mgħallmin famużi fl-arti mużikali, li kienu tal-kalibru ta' Perosi u Refice.

Bħala konsegwenza kienet meħtieġa reviżjoni ġenerali tal-orgni tal-Bazzani. Imma din ma setgħetx tissoddisfa l-każ tagħna, għax kien meħtieġ li jiżdiedu elementi ta' perfezzjonament tekniku. L-istess opinjoni ma kinitx biss dik tal-organista, imma wkoll tal-Patri Kustodju ta' dak iż-żmien, Patri Roberto Razzoli, li kien sensibbli ħafna għall-arti mużikali.

Fl-1907 Patri Frapiccini ġie inkarigat biex jokkupa ruħu fil-Casa jew Fabbrica ta' Orgnijiet, u dan wasslu biex jingħata aktar b'ruħu u ġismu għall-iskop li semmejna. L-għażla waqgħet fuq id-ditta rinomata Casa Vegezzi-Bossi ta' Torino, u hekk wasal f'Ġerusalemm l-orgni ġdid li ġie inawgurat f'Awwissu 1910. Dan l-orgni, sostanzjalment, baqa' f'San Salvatur għal kważi mitt sena.

Fis-6 ta' April 2008 ġie inawgurat orgni ġdid fil-Knisja ta' San Salvatur. Dan l-orgni inħadem fil-post mid-Ditta Rieger tal-Awstrija, fuq inizjattiva u b'fondi miġburin minn Patri Stanislaus Bertagnolli, Kummissarju tal-Art Imqaddsa fi Vienna. Kien l-istess P. Santislaus li kien ġabar għall-orgni maestuż tal-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu, inawgurat fl-1982 bil-preżenza tal-Arċisqof ta' Vienna, il-Kardinal Franz König. L-istess Kummissarju kien ħaseb biex jiġbor għall-orgni "Rieger" tal-Knisja ta' Santa Katerina *ad Nativitatem* f'Betleħem.

Dakinhar tal-inawgurazzjoni tal-orgni l-ġdid tal-Knisja ta' San Salvautr, il-Kustodju tal-Art Imqaddsa Patri Pierbattista Pizzaballa ta ħarsa ħafifa lejn l-istorja tal-orgni. Hu semma' l-orgni l-antik tad-Ditta Callido-

Franġiskani jitolbu fil-kor ta' S. Salvatur

Antonio Ciseri

Bazzani ta' Venezja (1880), li kien rimaneġġjat mill-organaru ta' Milano Locatelli. Semma' mbagħad kif l-orgni nbidel f'dak li kien hemm sas-sena 2008, jiġifieri l-orgni tad-Ditta Vegezzi-Bossi, li kienet applikat għall-istrument it-trażmissjoni pnewmatika. Madwar is-sena 1960 l-organaru Tamburini ta' Crema kien qiegħed *console* ġdida u biddel l-orgni għat-trażmissjoni elettrika. Imbagħad l-orgni kien ġie miżjud b'kanen f'numru akbar. Sakemm kien għadu ħaj l-organaru tal-Kustodja, fra Delfino Fernandez Taboada, l-istrument kien dejjem imħares b'imħabba u kura kbira, imma mbagħad wara l-mewt tiegħu bdiet tinħass il-ħtieġa ta' restawr radikali tal-orgni. Imma dan kien iwassal għal ħafna diffikultajiet, u għalhekk kienet għaqlija d-deċiżjoni li jsir orgni ġdid. Fit-13 ta' Frar 2006 Patri Stanislao, Kummissarju ta' Vjenna, wieġeb lill-Kustodju u qallu li hu kien lest li jordna orgni ġdid mid-Ditta "Rieger" u jidħol għall-ispejjeż tiegħu. Attwalment Patri Stanislao qiegħed jieħu ħsieb li jsir orgni monumentali fil-Bażilika tal-Annunċjazzjoni f'Nażaret.

Il-kwadri tal-altari

Ngħaddu issa għall-arti figurattiva fil-Knisja ta' San Salvatur. Se nitkellmu fuq sitt kwadri li huma opra ta' Antonio Ciseri (1821-1891), ta' Francesco Giuseppe Ciseri (iben Antonio) u ta' Giacomo Martinetti. Dawn kienu artisti li kienu attivi ġewwa Firenze fit-tieni nofs tas-seklu 19.

L-opri ta' Antonio Ciseri huma konservati f'postijiet hekk rinomati bħall-Galleria degli Uffizi ta' Firenze u l-Galleria d'Arte Moderna ta' Palazzo Pitti, f'Firenze wkoll. L-aktar opri importanti ta' Antonio Ciseri fil-Knisja ta' San Salvatur huma "L-Inkredulità ta' San Tumas Appostlu" u "Sant'Antnin ta' Padova". Il-kwadru ta' San Tumas li jqiegħed idejh fuq il-pjaga tal-kustat tal-Mulej Irxuxtat jinsab fl-altar fuq il-lemin ta' min iħares lejn l-altar maġġur. Fil-fatt il-Knisja ta' San Salvatur, bħala replika u kontinwazzjoni taċ-Ċenaklu, tħares it-tliet tifkiriet għeżież tal-ewwel kunvent tal-Franġiskani f'Ġerusalemm: l-Inżul tal-Ispirtu s-Santu fl-altar maġġur, it-Twaqqif tal-Ewkaristija fl-altar tas-sagrament fuq ix-xellug tal-maġġur, u d-Dehra ta' Kristu Rxoxt lill-Appostli u San Tumas fuq il-lemin.

Il-kwadru ta' Sant'Antnin ta' Padova jirrappreżenta l-apparizzjoni ta' Ġesù Bambin, b'Sant'Antnin għarkupptejh fuq l-inġinokkjatur bil-ktieb tal-Iskrittura miftuħ quddiemu.

Francesco Giuseppe Ciseri (1858-1935) pinġa l-kwadri tal-altari tal-Qalb ta' Ġesù u ta' San Ġużepp. Dak ta' San Ġużepp hu interessanti għax juri l-qaddis li jkollu d-dehra tal-anġlu proprju meta jinsab fuq il-bank tax-xogħol.

L-awtur tal-kwadru ta' San Rokku u tal-Aħħar Ċena fuq l-altar tas-sagrament hu Giacomo Martinetti (1842-1910). L-istil ta' dan il-pittur

hu simili għal dak ta' Ciseri, imma naturalment hemm elementi oriġinali li huma tiegħu.

Ġudizzju fuq il-Knisja ta' San Salvatur

Il-Knisja ta' San Salvatur ilha miftuħa għall-insara għal aktar minn 130 sena, u tiġbor fiha qabel xejn il-komunità Latina tal-parroċċa ta' San Salvatur, u l-pellegrini li jiġu mill-bogħod u li jieqfu biex jammiraw din il-ġawhra ta' arti fil-Belt il-Qadima ta' Ġerusalemm, li hi normalment moħbija mill-għajnejn tat-turisti. Fl-imgħoddi saru diversi ġudizzji dwar din il-knisja, li wħud minnhom inġibuhom hawnhekk biex nifhmu aktar l-importanza tagħha.

L-għada tal-konsagrazzjoni tal-knisja, il-perjodiku "La Terra Santa", li kienet gazzetta ta' Firenze li ma kinitx marbuta mal-Kustodja tal-Art Imqaddsa, informa lill-qarrejja li l-Knisja ġdida ta' San Salvatur f'Ġerusalemm kienet "kbira, sabiħa u tixraq lill-belt ta' Ġerusalemm".

Ftit wara Sodar de Vaulx mill-Belġju kiteb: "(San Salvatur) hu tempju mill-isbaħ li jagħti ferħ lin-nies tal-post u li jsaħħar lill-barranin li jiġu jżuruh ... ġewwa l-monument, li l-arkitett tiegħu P. Raffaele da Montecassiano ispira ruħu mill-Vignola biex bnieh, ta' min jinnota l-kor tar-reliġjużi, maħdum fl-injam tal-ġewż, u mqiegħed b'majestrija kbira. Il-knisja hi sempliċi, majestuża, rikka bl-irħam fin u bi kwadri maħdumin mill-aħjar artisti ta' Firenze. L-orgni, li jinsab fil-fond tal-abside rettangolari u li jikkostitwixxi wieħed mill-isbaħ ornamenti fil-knisja, inġieb minn Venezja, u hu opra tal-Casa Bazzani. Huma sbieħ ukoll ix-xogħlijiet fl-injam, l-aktar il-pulptu u l-orgni li semmejna. Il-vetrati sbieħ minn Franza li huma tant ammirati mill-viżitaturi, jagħtu dawl u kuluri fini u armonjużi".

Il-famuż Palestinologu Franċiż, Victor Guérin, kiteb hekk: "Il-knisja attwali (ta' San Salvatur) hi kbira, eleganti u mibnija tajjeb, u tagħti ġieħ lill-Patrijiet Franġiskani li bnewha hekk ta' malajr u li rnexxielhom jagħmlu minnha wieħed mill-isbaħ monumenti reliġjużi fil-Palestina. Ix-xogħlijiet kollha fl-injam tal-imsemmija knisja, inkluż il-kor tar-reliġjużi, inħadmu kollha fil-kunvent stess ta' San Salvatur. Għal dan ix-xogħol inġieb l-injam tal-ġewż minn Damasku".

Id-Dumnikan Vincenzo Vannutelli, li kien ġie Ġerusalemm fl-1893 matul il-Kungress Ewkaristiku Internazzjonali li kien ġie

L-Altar tas-Sagrament

inawgurat fil-Knisja ta' San Salvatur, innota: "Kien ġust u xieraq li l-ewwel seduta tal-Kungress ġiet inawgurata fil-Knisja ta' San Salvatur ... din hi knisja sabiħa, bi tliet navati, u b'disinn mill-aktar regolari ... u hi mżejna bl-irħam mill-aktar prezzjuż. L-uniku difett hu li l-orgni u l-orkestra kienu moħbijin wara nett fl-abside, imma mill-bqija ma hemm xejn x'wieħed jikkritika f'din il-knisja". Jinnota, iżda, li din is-sistemazzjoni tal-orgni fl-isfond nett tal-knisja kienet komuni wkoll fi knejjes oħrajn fl-Italja.

Monsinjur Giacomo Radini Tedeschi, Isqof ta' Bergamo, li kien segretarju tiegħu Don Angelo Roncalli (li mbagħad sar Papa Ġwanni XXIII), kien jgħid lill-pellegrini biex iżuru din il-knisja sempliċi imma manjifika.

Il-Kardinal Andrea Ferrari, Arċisqof ta' Milan, li kien ġie pellegrin fl-Art Imqaddsa fl-1902, kien sejjaħ il-Knisja ta' San Salvatur "Bażilika kbira u splendida".

Il-ġudizzji li ġibt hawnhekk bl-aġġettivi tagħhom u l-kwalifiki superlattivi, għandhom l-iskop li joffru interpretazzjoni kritika-estetika fis-sens tekniku tal-kelma. Huma impressjonijiet spontanji, immedjati, ta' persuni li kulturalment kienu ppreparati biex jitkellmu f'dawn iċ-ċirkustanzi u li juru sensibiltà lejn dak li hu sabiħ.

Tajjeb ukoll li nġibu l-perizja ta' tekniku. F'Awwissu 1884 is-Superjuri tal-Kustodja tal-Art Imqaddsa kienu talbu lill-arkitett Franċiż Jean-Baptiste Guillemot biex jagħmel eżami dettaljat tal-binja kollha tal-knisja fil-mument li kienet għadha tielgħa. Bħala riżultat tal-perizja hu ddikjara li l-Knisja "għandha tkun tassew monument" u żgura li "sibt kollox fl-ordni u solidu. Xtaqt biss li t-timpanu tal-faċċata jkun inqas tqil u aktar solidu" għaliex, skont hu, "hu perikoluż fil-każ ta' terremot" u li timpanu ta' dak il-piż kien jitlob dimensjonijiet akbar. Rigward il-kampnar ma kellu xi jgħid xejn u żgura "li dik is-solidità tiegħu tista' togħla ħafna aktar 'il fuq". Baqa' sodisfatt mil-lavur tal-istucco.

Fl-istorja tagħha ta' aktar minn seklu l-Knisja ta' San Salvatur qatt ma tat preokkupazzjonijiet rigward l-istabilità tagħha, kemm fl-istruttura ġenerali kif ukoll fid-dettalji partikulari.

L-aħħar nofs seklu tal-ħakma Turka f'Ġerusalemm kienet immarkata mill-bini ta' diversi knejjes li ġew mibnija mill-Kattoliċi: kważi fil-knejjes kollha intużat l-iskola tal-medjuevu romaniku-gotiku. L-uniku eżempju ta' knisja mibnija direttament skont il-kriterji tar-Rinaxximent Taljan fil-fażi matura tiegħu kienet il-Knisja ta' San Salvatur li tiddistingwi ruħha mill-oħrajn kollha għall-kjarezza arkitettonika u d-dinjità komposta fl-intern tagħha.

Il-benefatturi

Mid-29 ta' Novembru 1882 meta tqiegħdet l-ewwel ġebla, sad-29 ta' Novembru 1885, meta ġiet ikkonsagrata l-Knisja ta'

San Salvatur, kienu għaddew eżattament tliet snin u mhux iżjed. Dan kien żmien rekord biex wieħed jibni knisja mill-ġdid u jwassalha għat-tmiem b'mod komplut.

Irridu niftakru, iżda, li dawk it-tliet snin li kienu jirrigwardaw il-parti eżekuttiva tal-binja, ma jirrappreżentawx ħlief il-konklużjoni ta' tletin sena xogħol iebes li matulhom il-patrijiet qatt ma tfew it-tama li xi darba kienu sejrin jirnexxu fil-pjan tagħhom.

Il-fatt li damu jistennew tletin sena biex akkwistaw il-permess li jibnu mill-awtoritajiet Torok Ottomani wassal lill-patrijiet biex ikollhom żmien biżżejjed biex jaħsbu bil-kalma għad-diversi soluzzjonijiet tal-problema, kemm mil-lat proġettwali kif ukoll minn dak tal-effiċjenza. Setgħu jippjanaw il-ġejjieni u sadanittant jiġbru fondi neċessarji għal proġett hekk kbir u kkumplikat. Nafu li dan l-aħħar aspett tal-problema ġie solvut fil-parti kbira tiegħu mill-offerta ġeneruża tal-Imperatur Franz Josef tal-Awstrija li kien stabilixxa li jagħtihom fl-1869. Kieku ma kienx hemm il-flus imwegħdin lill-patrijiet, kieku kien ikun kollu ta' xejn li l-Ambaxxatur Franċiż jaħdem quddiem is-Sublime Porta biex joħorġu l-permessi meħtieġa ħalli x-xogħol isir f'qasir żmien.

Il-lapida li tqiegħdet fuq il-ħajt maġenb il-Battisteru tal-Knisja ta' San Salvatur trid tfakkar lil dawk li l-aktar kienu benemeriti fil-binja ta' din il-knisja, u tagħti tliet ismijiet prezzjużi, P. Guido da Cortona, Kustodju tal-Art Imqaddsa; Franz Josef, Imperatur tal-Awstrija; Monsinjur Vincenzo Bracco, Patrijarka Latin ta' Ġerusalemm. Dan ma jfissix, iżda, li l-patrijiet insew il-mijiet ta' persuni li isimhom ma jidhirx fost dawn il-kbar, imma li ċertament kienu benemeriti biex il-binja ta' San Salvatur setgħet issir realtà.

Xi nota ta' benefatturi oħrajn partikulari tidher speċjalment imnaqqxa fuq l-altari tal-ġnub tal-Knisja ta' San Salvatur, li offrew xi wieħed jew ieħor mill-istess altari. Hekk jissemmew it-Terzjarji Franġiskani ta' Franza, il-proprjetarji u l-ħaddiema tal-minjieri ta' Onzion-Loire (Franza), il-parroċċa

Il-Ventartal tal-fidda tal-Altar

Knisja S. Salvatur

ta' San Rokku ta' Pariġi u d-Djoċesi ta' Montpellier, diversi benefatturi Spanjoli, il-Kummissarjat tal-Art Imqaddsa ta' Napli, P. Remigio Buselli Kummissarju tal-Art Imqaddsa fit-Toscana, li kien ħa ħsieb iqabbad il-pitturi li għamlu s-6 kwadri tal-altari tal-knisja.

L-Altar Maġġur hu rigal tas-Sinjura Francesca Holzinger mill-Bavarja, li ħallset l-altar kbir tar-rħam minn butha. Din il-benefattriċi riedet li fl-iskrizzjoni jidher ukoll l-isem ta' żewġha Jurgen, li ma kien jaf xejn dwar dan il-ġest ta' martu, għaliex hi riedet li dan ikun għalih ta' sorpriża meta jiġu flimkien pellegrinaġġ f'Ġerusalemm fejn kellhom isibu isimhom imnaqqxin f'riġlejn l-altar maġġur tal-Knisja ta' San Salvatur.

Konklużjoni

Knisja ma tistax tissejjaħ tali jekk ma tkunx binja li fil-lingwaġġ tagħha tkun tista' twassal il-messaġġ tas-salvazzjoni b'dik id-dinjità u konvenjenza li jixirqu lis-sens tas-sagru Kristjan. Il-knisja hi sinjal u simbolu ta' kultura reliġjuża li tiġi permezz ta' tradizzjoni, u fil-każ tagħna, jiġifieri fil-Knisja ta' San Salvatur, din it-tradizzjoni tittrażmetti permezz ta' kliem ċar, il-messaġġ evanġeliku. L-arti sagra hi forma ta' għarfien, hi lingwaġġ viżibbli permezz ta' sinjali, hi l-għaqda tal-bniedem mad-divinità.

Fil-knisja l-forom arkitettoniċi, ix-xbihat qaddisa, il-parti dekorattiva, l-oġġetti tal-kult, mhumiex ippreżentati bħala xi kollezzjoni tajba għal xi mużew; huma pjuttost oġġetti ta' ġisem ħaj, jeżistu biex jaqdu l-istess ħajja misterika, għaliex huma assoċjati mal-misteru liturġiku. Mhux mingħajr sinjifikat li l-konsagrazzjoni ta' knisja ssir mhux biss bl-ilma mbierek imma wkoll biż-żejt tal-Griżma, li bih l-Isqof jidlek it-tnax-il salib imqegħdin fuq il-ħitan tal-knisja.

Mill-Knisja ta' San Salvatur, li hi inkluża fil-binja kbira tal-istess kunvent Franġiskan li jifforma ċ-ċentru tal-ħidma tal-Kustodja tal-Art Imqaddsa, ftit jidher minn barra. Jidher biss jispikka fil-għoli l-kampnar majestuż bis-salib imdawwal li jinkurunah, u li jiddomina fuq il-Belt il-Qadima ta' Ġerusalemm bħallikieku proklamazzjoni pubblika ta' fidi u punt ta' orjentament li hu inkonfondibbli għal min jaf it-topografija ta' Ġerusalemm. San Salvatur hi l-knisja ewlenija Kattolika u funzjonali ta' Ġerusalemm li tibqa' sinjal dejjiemi tal-preżenza Kristjana fl-Art ta' Ġesù, li tagħha l-Franġiskani ilhom kustodji u garanti għal tmien sekli sħaħ.